

З ІСТОРІЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Андрій **ВОВЧАК**

"ГУЦУЛЬЩИНА" ВОЛОДИМИРА ШУХЕВИЧА В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

1997 р. Українське об'єднане товариство "Гуцульщина", редакція журналу "Гуцульщина" та філія "Гуцульщина" Інституту українознавства Київського національного університету ім. Т. Шевченка за фінансової підтримки гуцула з США Танасія Опарика розпочали перевидання етнографічної праці Володимира Шухевича "Гуцульщина". Справа ця вельми корисна й потрібна, оскільки повертає широкому колу читачів книгу, яка й понині залишається чи не найповнішим дослідженням традиційної культури гуцулів. Окрім того, наближається ювілей – 150 років з дня народження автора "Гуцульщини", який не завадило б зустріти повним виданням п'ятитомної монографії та інших етнографічних праць дослідника. На разі видавці спромоглися перевидати репринтним способом перші дві частини "Гуцульщини" і сподіваються, що знайдуться ще й інші жертвовні люди, які допоможуть перевидати і три наступні.

Репринтне відтворення видання 1899 р. супроводжує розгорнута вступна стаття П. Арсенича "Народознавство Володимира Шухевича", у якій автор розглянув культурно-громадську діяльність ученого, зупинившись окремо на таких важливих моментах останньої, як етнографічні зацікавлення й дослідження, влаштування виставок, збирання виробів гуцульських домашніх промислів та створення музеїв. Третя частина вступної статті присвячена "Гуцульщині" – найбільшому доробкові багаторічної етнографічної праці В. Шухевича. На завершення П. Арсенич розглянув численні оцінки й рецензії, якими відгукнулися на появу дослідження вітчизняні та зарубіжні діячі науки і культури. Окрім інших, автор вступної статті коротко згадав і написану німецькою мовою рецензію Івана Франка на три частини "Гуцульщини" В. Шухевича.

Для широкого кола науковців ця рецензія тривалий час залишалася маловідомою. Оpubлікована німецькою мовою в австрійському народознавчому журналі "Zeitschrift für österreichische Volkskunde" ("Часопис австрійського народознавства") ще у 1902 році, вона з того часу більш ніде не передруковувалася. Не увійшла ні до книги "Іван Франко. Вибрані статті про народну творчість" (Київ, 1955), ні до збірки праць ученого, писаних німецькою мовою, "Ivan Franko. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften der revolutionären Demokraten. 1882-1915" (Berlin, 1963), ні до зібрання творів І. Франка у 50 томах. Уперше в українському перекладі (досить недосконалому) рецензія з'явилася лише у 1992 р. [1, с. 271-283] Причина того, чому рецензію за радянських часів так уперто не помічали чи то – не хотіли помічати [2], була та ж сама, чому забороняли і не перевидавали й саму "Гуцульщину". Усе через те, що автор монографії – Володимир Шухевич – доводився

дідусем генералові Української повстанської армії Романові Шухевичу (Тарасу Чупринці).

З цих причин вважаємо за потрібне розглянути рецензію детальніше. Вона цінна для нас з декількох поглядів. Насамперед, рецензія є важливим документом, який відкриває ще один ракурс у науковій співпраці І. Франка з іноземними народознавчими установами, у даному випадку – з Австрійським народознавчим товариством у Відні. По-друге, вона свідчить про зацікавлення віденських етнографів досягненнями українських науковців у дослідженні традиційної культури українців. По-третє, рецензія подає цінний матеріал для розуміння та вивчення методології наукової спадщини І. Франка, вона показує високий науковий рівень, на який учений орієнтував тогочасну українську народознавчу науку. І найважливіше – у рецензії висловлені істотні зауваження та уточнення, які необхідно враховувати, використовуючи працю В. Шухевича. Звертає на себе увагу Франкова рецензія ще й тим, що у ній він прагнув принагідно максимально поінформувати німецькомовного читача про природу, побут, духовне життя і народне мистецтво гуцулів (різьбу, гончарство, мосяжництво, вироби зі шкіри, орнаментування речей домашнього побуту та ін.). З цією метою Франко вмістив у рецензії 36 ілюстрацій з монографії В. Шухевича (24 образки безпосередньо у тексті та 12 на окремих таблицях у кінці номера журналу) і подав до них детальні пояснення.

Як уже зазначалося, рецензія І. Франка на перші три частини "Гуцульщини" В. Шухевича була надрукована німецькою мовою 1902 р. в австрійському народознавчому журналі "Zeitschrift für österreichische Volkskunde" ("Часопис австрійського народознавства"), що виходив у Відні (з 1896 р.) як орган Австрійського народознавчого товариства [3]. Створене 1895 р. з ініціативи та під керівництвом відомого австрійського етнографа й індолога Міхаеля Габерляндта (1860-1940), це товариство оголосило своїм завданням широкомасштабне дослідження традиційної культури багатонаціонального населення Габсбурзької імперії. З цією метою керівництво товариства прагнуло налагодити ділові контакти з представниками національних наукових осередків. Зрозуміло, що активна діяльність І. Франка в галузі фольклористики та етнографії не могла залишитися поза увагою віденської народознавчої установи. Збереглося листування М. Габерляндта з І. Франком [4], з якого дізнаємося, що вже у 1896 р., тобто в час виходу першого номера часопису "Zeitschrift für österreichische Volkskunde", М. Габерляндт, його редактор, запросив І. Франка до співпраці у підготовці бібліографії з народознавства Австрії, яку планувалося щорічно публікувати у журналі. Франкові запропонували скласти огляд досліджень з української етнографії (зрозуміло, що малося на увазі лише Галичини та Буковини), який обіймав би відомості про окремі монографії, а також газетні та журнальні статті з усіх галузей народознавства: діалектології, народного будівництва, побуту, звичаїв, вірувань, фольклору та ін. На жаль, з якихось причин, мабуть, через зайнятість іншими працями, учений не зміг відгукнутися на запрошення австрійського дослідника і не підготував необхідного матеріалу. Таким чином, щорічний бібліографічний огляд праць з українського народознавства, до речі, конче потрібний для утвердження тогочасної української народознавчої думки серед національних етнографічних центрів Австрійської імперії, у журналі "Zeitschrift für österreichische Volkskunde" не друкувався.

Наукові контакти Івана Франка з Австрійським народознавчим товариством активізувалися з початком ХХ ст. Саме в цей час, у 1902 р., учений надіслав до

редакції часопису розгорнуту рецензію на перші три частини "Гуцульщини" В. Шухевича.

І. Франко, без сумніву, добре знав ситуацію, яка склалася у віденському журналі за відсутності систематичного огляду праць з української етнографії. Про низький рівень ознайомлення німецькомовного читача з досягненнями української народознавчої науки свідчить уже той факт, що з 1896 по 1902 р. (тобто до опублікування рецензії І. Франка) у "Часописі австрійського народознавства" було вміщено лише шість коротких повідомлень, які не давали вичерпної картини етнографічних досліджень в Україні. Це, власне, і пояснює те, чому І. Франко розпочав рецензію досить об'ємною інформацією про Наукове товариство імені Шевченка у Львові – основний центр тогочасних етнографічних досліджень в Україні.

Учений насамперед чітко сформулював головне завдання народознавчих студій у НТШ: "...систематичне збирання, опублікування згідно з науковими вимогами і, нарешті, наукове опрацювання багатих скарбів народної традиції, а також пережитків стародавніх суспільних, культурних і релігійних форм у русинів (українців) в Австро-Угорщині й Росії" [3, с. 199]. Зауважимо, що І. Франко тут особливо наголосив саме на науковому характері досліджень НТШ, підкреслюючи їх комплексність: збирання – опублікування – опрацювання, що також є ознакою науково налагодженої народознавчої діяльності. Це не було випадковим і спрямовувалося проти непоодиноких, особливо поширених у кінці XIX ст., закидів деяких австрійських учених-"патріотів", що виступали проти створення та діяльності в Австрії національних етнографічних центрів. Вони, мовляв, "занадто слабкі, щоб забезпечувати високий науковий рівень народознавчих досліджень, проте надзвичайно легко впадають у крайній націоналізм, створюючи цим додаткові перешкоди для остаточного порозуміння народів" Австрійської імперії [5, с. 87]. Неважко здогадатися, що насправді ховалося за такими, на перший погляд, академічними прагненнями витримати етнографічні дослідження на належному науковому рівні. Посилення уваги до вивчення традиційно-побутової культури народу, яке з 80-х років. XIX ст. охопило всі "історичні" та "неісторичні" народи Європи і дало поштовх до створення національних етнографічних осередків, товариств та журналів, вело до пізнання глибин історичного буття народу, його культурної самобутності, усвідомлення ним своєї національної своєрідності, свого "я" – звідки крок до виформування ідеї національної самостійності та соборності. А це – саме те, чого найбільше боялися офіціози-централісти Австро-Угорської імперії.

Визначаючи об'єкт народознавчих студій НТШ, І. Франко поряд із вживаним у той час у німецькій мові терміном "Rutene" ("русин") подає у дужках як уточнення етнонім "Ukrainer" ("українець"). Тут спостерігаємо характерне для кінця XIX – початку XX ст. явище паралельного вживання двох етнонімів: "русин", "руський" та "українець", "український" [6], яке було відображенням бурхливих змін, що на зламі століть охопили український народ. Відбувався процес самоусвідомлення етнокультурної єдності українців на всіх частинах їх пошматованої імперськими кордонами землі. Невіддільною складовою цього процесу був відхід від локальних етнонімів (якою на кінець XIX ст. стала назва "русин", "руський", вживана лише на західноукраїнських землях) та утвердження спільноетнічної назви "українець", "український".

Як відомо, назва "Rutene", "rutenisch" була штучно утворена шляхом латинізації давнього українського етноніму "русин", "руський" і широко використовувалася у німецькомовних, головню австрійських, документах на позначення винятково тієї частини українського народу, що проживала у захоплених Австрійською імперією

Галичині, Буковині та Закарпатті. Вживши у рецензії сполучення "Rutene (Ukrainer) in Österreich-Ungarn sowie in Russland" ("русини (українці) в Австро-Угорщині та Росії"), І. Франко назвав цим зрозумілим для тодішнього німецькомовного читача етнонімом не лише українців в Австро-Угорській імперії, а й у Росії і, отже, недвозначно дав зрозуміти, що по обидва боки австро-російського кордону живе один народ, справжнє ім'я якого – українці.

Далі у рецензії І. Франко інформував про науково-організаційну та видавничу діяльність Етнографічної Комісії НТШ. Він, зокрема, вказав на два напрями її народознавчих студій: "традиціоністику (такі витвори народної фантазії, як народні пісні, казки, жарти, прислів'я, загадки, заклинання і таке інше)" та "описову етнографію разом з археологією й антропологією" [3, с. 199]. Таке виокремлення усної народної творчості (традиціоністики) з кола інших предметів етнографічних досліджень, створення спеціального наукового видання ("Етнографічного збірника") для вивчення й публікування фольклору було важливим кроком уперед на шляху становлення української фольклористики як самостійної науки, сприяло виробленню власної методики дослідження з урахуванням специфіки свого предмета і, зрештою, поставило українську науку про усну народну словесність в один ряд з кращими досягненнями європейської фольклористики кінця ХІХ – початку ХХ ст. Не перебільшував В. Гнатюк, коли у праці "Українська народна словесність" зазначав, що в загальному розвитку тогочасних європейських народознавчих студій українська фольклористика "не тільки не полишалася позаду..., але в не однім напрямі вибилася наперед і випередила інші народи" [7, с. 3].

Багато уваги в інформаційній частині рецензії І. Франко приділив діяльності наукових видань Етнографічної Комісії. Зокрема, навів огляд найбільш важливих збірок, що були надруковані у перших 12 томах "Етнографічного збірника", а також готувалися до його подальших випусків. При цьому він детально зазначив жанр фольклорних матеріалів, їх кількість, що давало підставу для залучення українського фольклору до загальноєвропейських порівняльних студій.

Характеризуючи другу серію народознавчих видань Етнографічної Комісії – "Матеріали до українсько-руської етнології", І. Франко з-поміж інших монографій про різні прояви народного життя виділив працю В. Шухевича "Гуцульщина", назвавши її "першою вичерпною роботою про дійсно своєрідний тип людей – гуцулів" [3, с. 200]. Тут же коротко ознайомив читачів з об'єктом дослідження у рецензованій праці, її автором та змістом перших трьох частин, які стали предметом рецензії.

На цьому І. Франко закінчує інформаційну частину рецензії і переходить до критичного розгляду "Гуцульщини". Франкові зауваження та уточнення корисні не лише як виправлення допущених у праці недоліків, заповнення прогалів та ін. Вони найперше цінні у плані методологічного забезпечення комплексних етнографічно-фольклористичних досліджень окремих етнографічних регіонів. Висловлені ще на початку нашого століття, вони не втратили своєї наукової ваги та актуальності й по наш час, і до них не завадило б прислухатися сучасним етнографам та фольклористам.

Насамперед І. Франко звертає увагу на найістотніше у будь-якій науковій праці – метод дослідження, вважаючи недоцільним обмежуватися у дослідженнях такого типу тільки описовим методом. І тому цілком справедливо висловлює сумнів стосовно наукового характеру монографії, у якій "автор не ставить питань, щоб дати на них ту чи іншу відповідь, не запитує про значення, походження тієї чи тієї деталі – він тільки описує пункт за пунктом, звертаючи особливу увагу на

термінологію" [3, с. 203]. Це, звісно, не означає, що І. Франко відкидає описовий метод у етнографічних дослідженнях. Етнографія приділяла і буде приділяти багато уваги опису явищ і предметів народної культури. Рецензент указав на ті позитивні результати, яких автор "Гуцульщини" досягнув, використовуючи опис, зокрема на високий рівень точності й достовірності запису гуцульських господарських термінів та ін.: "Він дослухається до назви кожної речі, кожної частинки якогось предмета, посудини, кожного моменту спеціальної діяльності і, за змогою, точно передає цю назву. Господарська та промислова руська термінологія буде мати у його праці першокласне джерело" [3, с. 203]. Однак повне ігнорування порівняльного методу дослідження, на думку І. Франка, не дало змоги вченому виявити своєрідності гуцулів з-поміж інших, українських та неукраїнських горян, пояснити спільні та відмінні прикмети їхніх культур. Звідси, резюмує рецензент, може скластися враження, "що все зображене є типовим і властивим лише для гуцулів, тоді як ідеться часто все-таки про загальнопоширені явища" [3, с. 205].

Наступне зауваження І. Франка стосується не менш важливого питання організації наукового дослідження – згромадження повноти матеріалу для якомога вичерпнішої характеристики предмета вивчення, урахування того, що вже було зроблено попередниками. Тут рецензент констатує, що дослідник, по суті, знехтував усім до нього написаним про гуцулів і обмежився лише власним матеріалом. Таку позицію можна пояснити метою, яку поставив перед собою В. Шухевич: "У ній (у "Гуцульщині".– *А.В.*) подаю все те, що я сам бачив, чув, зібрав або списав" [8, с. 25]. І. Франко певною мірою погоджується з автором: більш давні праці про гуцулів (І. Вагилевича і С. Витвицького) подекуди містять "всілякі фантастичні теорії та погляди, звернення до яких для серйозного дослідника було б даремною тратою сил" [3, с. 203]. Проте вважає неприпустимим відкидати "ряд серйозних та хороших" праць про гуцулів Б. Гакке, Л. Голембйовського, В. Поля, Я. Головацького, Г. Бідермана, А. Бельовського і Р. Кайндля. Ці розвідки "істотно розширили б поле зору нашого автора, у багато разів загострили б його спостереження та підвели б до цікавих подробиць" [3, с. 203].

У рецензії І. Франко двічі звернув увагу на ті вади праці В. Шухевича, які виникли внаслідок нехтування доробку інших дослідників гуцульського краю. Перший недолік полягає у невідповідності назви праці вміщеному у ній матеріалу. Заголовок книги начебто обіцяє розвідку про всіх гуцулів, про Гуцульщину загалом, однак уже в передмові В. Шухевич зазначив, що його "праця обнімає цілу галицьку Гуцульщину" [8, с. 25]. Франко, звісно, не вітав такого звуження предмета дослідження, мотивуючи це тим, що, з одного боку, вже тоді існувала низка цінних етнографічних праць проф. Р.Ф. Кайндля, звернувшись до яких Шухевич зміг би розширити поле своїх досліджень ще й на буковинських гуцулів. З іншого боку, гостро постала потреба вивчення традиційної культури закарпатських гуцулів, які, за словами І. Франка, "залишаються для дослідників *"terra incognita"*" [3, с. 205]. Другий недолік пов'язаний зі статистичним оглядом Гуцульщини. І. Франко критикував В. Шухевича за те, що той, черпаючи увесь необхідний статистичний матеріал із сучасних йому урядових джерел, не порівняв його з більш давніми статистичними відомостями про гуцулів та Гуцульщину (зокрема у дослідженнях В. Поля та Я. Головацького) і, як наслідок, не помітив та не проаналізував істотних розбіжностей, що виникли між ними як в обчисленні кількості заселених гуцулами громад, так і у визначенні чисельності гуцулів. Праця В. Шухевича, таким чином, не внесла ясності у питання статистики гуцульського краю. Тут, писав з цього при-

воду І. Франко, "ми опинилися перед рядом суперечностей та неясностей, для розв'язання яких потрібно нового дослідження" [3, с. 205].

Суттєве зауваження І. Франко висунув також до методу збирацької роботи В. Шухевича. Він відзначив майже повну відсутність чіткої фіксації місцевості, де проводився збір фольклорно-етнографічного матеріалу. Причиною цього рецензент назвав "повільне зростання праці" [3, с. 204]. Як відомо, матеріали до свого дослідження В. Шухевич прибирав, починаючи з 1874 р., упродовж понад 20 років. А на початку цієї роботи, зізнається вчений у передмові до "Гуцульщини", "не вважав я річчю потрібною записувати місця або особи, від яких удалось мені що почути чи списати або зібрати..." [8, с. 26]. Лише у матеріалах, зібраних в останні роки роботи над "Гуцульщиною", безпосередньо під час підготовки окремих частин, В. Шухевич, мабуть, не без вказівки І. Франка, В. Гнатюка, які брали участь у редагуванні праці, подекуди зазначив особу та місцевість запису.

Зрозуміло, що такий ненауковий підхід до питання паспортизації фольклорно-етнографічних матеріалів негативно позначився і на подальшому його опрацюванні в монографії. "Будь-яку деталь, звичай, назву, які він (В. Шухевич.– А.В.) знаходить чи спостерігає в одному селі, в одному гірському закутку, він вносить у свій опис як типове для усього регіону" – так охарактеризував І. Франко метод осмислення народознавчого фактажу у праці і, певною мірою, визнав його придатним для відносно малого простору досліджуваної території [3, с. 204]. Проте заперечив його доцільність під час вивчення гірських місцевостей, де специфічні природно-географічні умови проживання народу (значні відстані між населеними пунктами, важкодоступність та ін.) спричиняються до утворення та тривалого збереження різноманітних варіантів тих чи тих реалій духовної й матеріальної традиції. "Так що цілком можливо,– резюмує І. Франко, – що, приміром, гуцули з верхів'їв Пруту в чомусь подекуди різняться від гуцулів з Черемоша – у праці професора Шухевича всі локальні варіанти перемішані" [3, с. 204]. Лише відсутністю чітких науково-методологічних засад як у збиранні, так і при теоретичному осмисленні фольклорно-етнографічних матеріалів можна пояснити, чому В. Шухевич не зміг виявити та проілюструвати локальні відмінності гуцулів, хоч добре знав, що такі існують, про що свідчать його слова у передмові: "...деякі звичаї, обряди і пр. не всюди однакі, бо як каже гуцул: "У нас (гуцулів) що грунь, то інша установа" [8, с. 26].

Далі І. Франко перейшов до огляду окремих моментів зі змісту трьох надрукованих на той час частин "Гуцульщини". Зокрема, дає цікаве пояснення назви гори "Прислоп", "Присліп", що досить часто трапляється у Карпатах і вказує на сліди давнього мисливства; уточнює межі поширення лососевих у карпатських водоймах; розкрив деякі недоліки у статистичних дослідженнях краю. Щоб ознайомити німецькомовного читача з окремими цікавими звичаями гуцулів, І. Франко переклав німецькою мовою розповідь про добування "живої ватри" й обрядові дії, що супроводжують це величне полонинське дійство, яким розпочинається "весноване".

У методологічному плані важливими є зауваження І. Франка щодо систематизації та упорядкування фольклорно-етнографічного матеріалу у праці В. Шухевича. Рецензент позитивно оцінив велику кількість використаних у монографії ілюстрацій, їх інструктивність, особливо в описах гуцульських костюмів, у зображенні гуцульських промыслів тощо. Менш доцільним є розпорошення творів усної народної словесності в описах різноманітних ремесел, занять гуцулів (наприклад, рибацьких вірувань в описі рибальського знаряддя; вівчарських пісень,

а також переказу про полонину Попаду у змалюванні життя пастухів на полонині). Серйозні зауваження висловив І. Франко до збірки гуцульських пісень та мелодій, яку В. Шухевич умістив у третій частині "Гуцульщини": "Незважаючи на багатство безперечно цікавих номерів, ця збірка, на жаль, не є ні повною, ні якомось науково упорядкованою, ні відредагрованою відповідно з загальноприйнятими для таких публікацій принципами" [3, с. 209-210]. Брак чіткої системи упорядкування народнопісенного матеріалу передусім відбився на його класифікації. Усі гуцульські пісні В. Шухевич без будь-якого наукового обґрунтування позділив на чотири види: коломийки, співанки, жовнярські співанки та поетичні оповідання. Недоліком, який не дає підстави назвати збірку В. Шухевича у повному розумінні науковим виданням, є й те, що у ній не наведено варіантів пісень, немає повної паспортизації фольклорного матеріалу, наукових коментарів. Аналізуючи збірку, І. Франко вказав також на деякі цікаві особливості гуцульського пісенного репертуару (збереження у ньому залишків давніх розбійницьких пісень, побутування творів про зовсім сучасні події, про ще живих людей та ін.). Тут же він переклав німецькою мовою кілька зразків характерних для гуцульських пісень композиційних елементів (зачинів та кінцівок, у яких вказано імена авторів або причина появи пісні).

На перший погляд видається, що рецензія І. Франка на таке помітне явище в українській етнографії, як "Гуцульщина", була занадто прискіпливою, а опублікована, окрім того, у чужоземному виданні, могла створити негативне враження як про саму працю, так і про українську народознавчу науку загалом. Однак це не так. Перед нами – природна реакція на появу нового наукового дослідження, цілком об'єктивна рецензія, яка є свідченням високого рівня розвитку тогочасної української народознавчої науки. Науки, яка вже не "захоплювалася" появою будь-якого писання у своїй галузі, а критично оцінювала усі нові здобутки науково-методологічної думки про традиційну культуру народу, віддаючи належне справжнім досягненням на цій ниві та відкидаючи всілякі спроби профанації науки. І ми можемо впевнено сказати, що "Гуцульщина" гідно витримала це випробування.

З огляду на важливість змісту цієї маловідомої сучасному читачеві Франкової рецензії, цінність й актуальність висловлених у ній міркувань ученого про методологію етнографічно-фольклористичних досліджень вважаємо доцільним навести названу рецензію у точнішому українському перекладі, ніж це було зроблено в уже згадуваній публікації в "Записках НТШ".

Професор Володимир Шухевич. Гуцульщина (Матеріали до українсько-руської етнології. – *Matériaux pour l'ethnologie ukraino-ruthéne, publié par la Commission ethnographique, t. II, IV, V*), Львів, 1899, 1901 і 1902, 8⁰, 318 с., 255 с.

Львівське наукове товариство імені Шевченка з часу його реорганізації у 1890 році [9] одним із найважливіших пунктів своєї діяльності визначило систематичне збирання, опублікування згідно з науковими вимогами і, нарешті, наукове опрацювання багатих скарбів народної традиції, а також пережитків стародавніх суспільних, культурних і релігійних форм у русинів (українців) в Австро-Угорщині й Росії. Для збирацької та видавничої роботи у 1898 році створено спеціальну комісію, керівником якої спочатку був проф. Грушевський, пізніше посол Барвінський став президентом, а Ф. Вовк (Волков) з Парижа – віцепрезидентом. Роботу відразу ж розділили на дві групи: традиціоністику (такі витвори народної фантазії,

як народні пісні, казки, жарти, прислів'я, загадки, заклинання і таке інше) та описову етнографію разом з археологією й антропологією. Для кожної з цих груп було створено спеціальний орган: для першої – "Етнографічний збірник", якого дотепер з'явилося 12 томів, деякі з них проф. Полівка проаналізував та прорецензував також у цьому журналі; для другої – "Матеріали до українсько-руської етнології", досі вийшло 5 томів за редакцією Волкова. В "Етногр[афічному] збірнику", крім менших статей у I, II і V томах, вийшли дотепер такі більші зібрання: Руські народні казки. Зібрав О. Роздольський (Т.I і VII, загалом 77 №№); Народні традиції з Північної Угорщини. Зібрав В. Гнатюк (Т.III і IV, загалом 140 №№, легенди, новели, казки та анекдоти); Народні анекдоти з Галичини. Зібрав В. Гнатюк (Т.VI, 700 №№); Народні новели й анекдоти. Зібрав О. Роздольський (Т.VIII, 81 №№); Народні пісні з Бач-Бодрога в Південній Угорщині, зі словацької колонії. Зібрав В. Гнатюк (Т.IX, 430 №№); Народні пісні з Ходовичів, села Стрийського округу. З мелодіями зібрав д-р Іван Колесса (Т.XI, близько 500 №№, цікавий зразок усього пісенного репертуару окремого села); Руські народні легенди з Галичини. Зібрав В. Гнатюк (Т.XII-XIII, досі з'явився лише XII том з 209 №№, цілість буде обіймати близько 500 №№). У X томі розпочато видання моєї збірки галицько-руських приповідок; цей том охоплює тільки 2926 №№ (кожна приповідка пояснена та порівняна з іншомовними аналогами); та оскільки моя збірка обіймає близько 30 000 №№, то цілість може зайняти 10 томів "Етн[ографічного] збірника", кожен том по 200 сторінок. Для дальших номерів цього збірника вже підготовлено систематичні колекції давніх різдвяних пісень, епічних пісень (балад та розбійницьких пісень), рекрутських пісень та ін.

Друга серія публікацій – "Матеріали до укр[аїнсько]-рус[ької] етнології" проводиться за аналогічним методом. Тут також маємо менші монографії про різні прояви народного життя (ткацтво, архітектуру, кулінарію, рибальство, гончарство, підготовку та розпис писанок з чудовим атласом), а об'єм цього системно впорядковану монографію, що готувалася упродовж багатьох років, першу вичерпну роботу про дійсно своєрідний тип людей – гуцулів. Ця монографія повинна складатися з чотирьох частин, три з яких уже вийшли і будуть становити предмет цієї рецензії.

Гуцулами називають жителів крайнього південно-східного закутка Галичини, а також південно-західної частини Буковини та північно-східної частини Угорщини. Серед гірських мешканців цих країв гуцули творять особливий, яскраво виражений тип: вони різняться від інших руських верховинців, приміром, сусідніх бойків, як своїм убранням (замилування до яскравих, здебільшого червоних кольорів та металевих оздоб), так і своєю мовою, що містить досить значні домішки румунізмів, менше мадяризмів, у всьому ж іншому – у словотворі, флексії та вокалізмі – йде своїм власним шляхом. Проте найбільш відмінну прикмету творить їх живий темперамент, велика балакучість та пристрасність, як і зумовлений локальними обставинами весь спосіб життя, своєрідна мішанина примітивного відгінного скотарства та дійсно сучасних віянь індустріального поживлення (лісо-сплав, різні види домашніх промислів).

Проф. Володимир Шухевич (реальна гімназія у Львові), без сумніву, найкращий знавець гуцулів, багаторічний збирач виробів гуцульських домашніх промислів для різних музеїв, узявся опрацювати у цілісній і широко укладеній праці свої більш ніж двадцятилітні спостереження над краєм та людністю цього оригінального куточка землі. У чотирьох частинах (2 томах) його твір повинен охоплювати такі розділи, які зараз можуть дати уявлення про його зміст і план: 1. Фі-

зіографічний огляд краю; 2. Етнологічний і 3. Статистичний огляд; 4. Гуцульське село; 5. Гуцульська оселя; 6. Гуцульська церква; 7. Гуцульське вбрання; 8. Гуцульський харч. Друга частина містить у двох більших розділах опис найважливіших занять гуцула, зокрема буденні роботи (праця в оселі з деталізованим описом жорен, обробки конопель та льону, обробки вовни, виготовлення олії, шиття, копання, орання, сінокосу, лісорубства і лісосплаву, вівчарства та скотарства на полонині, рибальства і мисливства). У другому розділі описані окремі галузі домашнього промислу, зокрема, ложкарство та коритарство, бондарство, столлярство, кушнірство, ткацтво, гончарство, обробка металу та шкіри, різьбярство. Третя частина, яка недавно з'явилася, містить опис звичаїв і обрядів під час народження, весілля та при похованні гуцула, опис гуцульських музичних інструментів і танців та збірку гуцульських народних пісень. Четверта частина повинна охопити різні питомі гуцулам церковні обряди, гуцульську космогонію та демонологію, збірку традицій і казок, як і словник юридичних виразів [9]. Як бачимо, цей план своєю багатогранністю не вимагає бажати кращого; принаймні він охоплює усе найцікавіше та найбільш характеристичне для спостерігача. На жаль, зауважуємо відсутність змалювання гуцульського світогляду та звичаїв, народних ігор і розваг, родинного та громадського життя і взагалі обрядовості гуцулів, адже така робота вимагає, звісно, іншого методу спостереження та інших засобів, аніж ті, які в той час могли бути доступними для гімназійного вчителя, що живе у Львові.

Метод, яким послуговується проф. Шухевич, майже виключно описовий. Це не глибоко наукова монографія, автор не ставить питань, щоб дати на них ту чи іншу відповідь, він не запитує про значення, походження тієї чи тієї деталі – він тільки описує пункт за пунктом, звертаючи особливу увагу на термінологію. Він дослуховується до назви кожної речі, кожної частинки якогось предмета, посудини, кожного моменту спеціальної діяльності і, за змогою, точно передає цю назву. Господарська та промислова руська термінологія буде мати у його праці першокласне джерело. Хоч автор за фахом природознавець, то все ж таки чисто технічне майже всюди виступає біля філологічного на другому плані. При цьому також обділено увагою й етнологічне, тоді як саме тут порівняльне вивчення техніки часто приводить до найважливіших результатів. Це, звичайно, не повинно бути докором авторові; він лише поставив собі за мету – просто й достовірно передати власні спостереження.

Менше можна похвалити другий пункт, який теж зумовлений тією ж метою дослідження: автор подумав, що може знехтувати усім дотепер писаним про гуцулів і обмежитися лише власним матеріалом. Певною мірою це може мати свій сенс; так, особливо у давніших працях про гуцулів Вагилевича і С. Витвицького, висловлені всілякі фантастичні теорії та погляди, звернення до яких для серйозного дослідника було б даремною тратою сил. Та, незважаючи на це, є також ряд серйозних та добротних праць про гуцулів, свідчення яких істотно розширили б поле зору нашого автора, у багато разів загострили б його спостереження та підвели б до цікавих подробиць. Дослідження, спостереження і зібрання матеріалів Гакке, Голембйовського, Вінцентого Поля, Головацького, Бідермана, Бельовського і Кайндля не можна так попросту залишати осторонь, особливо тому, що вони, хоча й у вузькому полі зору, зате опиралися на значно кращі джерела, містять старіший та достовірніший матеріал, а їх автори у своїх дослідях дотримувалися почасти інших поглядів.

Варто було б згадати тут ще одну, також не зовсім відрадну особливість методу шановного автора: він трактує всю Гуцульщину як наскрізь одноманітний тип.

Будь-яку деталь, звичай, назву, які він знаходить чи спостерігає в одному селі, в одному гірському закутку, він вносить у свій опис як типове для всього регіону. Чітко його свідчення майже не локалізовані. У більшості випадків це може бути правильним при відносно малому просторі досліджуваної території, а може й не бути. Ми ж знаємо, що в горах, на значно віддалених та відмежованих одна від одної долинах, з часом витворюються і тривко заховуються варті уваги варіанти одного й того ж типу; так що цілком можливо, що, приміром, гуцули з верхів'їв Пруту в чомусь подекуди різняться від гуцулів з Черемоша – у праці професора Шухевича всі локальні варіанти перемішані; тому ще більше шкода, коли у передмові автор сам визнає, що "деякі звичаї, обряди і таке подібне не всюди однакові, та й самі гуцули мають за звичай говорити: "У нас на кожному узгір'ї інший звичай". Пречинь матеріали його збиралися звиш 20 років, а у ті попередні роки Шухевич збирав, як він зізнається у передмові, без точного методу і майже не нотував місцевості, де йому лучалося дещо почути чи побачити, так що ця помилка є також органічним наслідком повільного виростання його праці.

І ще одне зауваження. Заголовок начебто обіцяє працю про всіх гуцулів, про всю Гуцульщину, та вже у передмові автор інформує нас, що він займається лише галицькими гуцулами. З одного боку, така парцеляція предмета гідна жалю. Так, зокрема, про буковинських гуцулів існує довгий ряд цінних праць проф. Кайндля, та вони здебільшого порозкидані по різних брошурах та фахових часописах, опрацьований у них матеріал сильно перемішаний з негуцульським, і взагалі проф. Кайндль, пишучи ці статті, навряд чи думав над системним та вичерпним викладом гуцульської етнографії. Угорські гуцули, натомість, і досі залишаються для дослідників "terra incognita". З іншого ж боку, це робить професору Шухевичу честь, що він охочіше зважився на те, щоб написати частинну роботу, але на ґрунті власних, точно спостережених та контрольованих матеріалів, аніж скомпілювати цілісну з чужого, часто ненадійного, сумнівного і неповного матеріалу.

І ще одне. Автор описує зовсім просто і наївно; так само, як давніша література з цього предмета, він ігнорує також усіх інших, руських і неруських, сусідів гуцулів і ніде не застосовує порівняльного методу, чи то щоб дати яскравіше проявитись своєрідності гуцулів, або ж мотивувати глибшими фізіографічними чи національними відносинами певні тотожні та ідентичні явища. Це надає його описам певного спокою та комфорту, зате легко може також створити ілюзію, що все зображене є типовим і властивим лише для гуцулів, тоді як ідеться часто все-таки про загальнопоширені явища.

Дозволю собі вихопити з багатого змісту на сьогодні надрукованих трьох частин твору Шухевича деякі цікаві пункти чи то щоб схарактеризувати його метод роботи, чи також додати сюди деякі цікаві для загалу зауваги.

Розділ I, С. 17. Назва гори Присліп або Прислоп вказує на сліди прадавнього мисливства. Ця назва часто трапляється по всіх Карпатах; так називають деякі села в Ліськовському, Турківському, Калуському повітах; так само називаються також численні місцевості, певні частини гір та полонин, звичайно тіснини поміж двома проваллями в густому лісі або також близько біля них розташовані малі безлісі рівнини. Досить часто трапляються теж прізвиська Прислуп, Прислопський. Мені доводилось чути, що такі "прислопи" у певні дні стають місцями збору гуцульських мисливців; тут випивають, танцюють і стріляють. Детальніше про це наразі я дізнатися не зміг, але у Турківському повіті бойки пояснили мені значення цієї назви: прислоп – це місце поблизу слупа, а слуп – це велика пастка, за допомогою якої колись у горах ловили ведмедів. На високому перевалі глибоко в горах, де було бага-

то ведмедів, межі двома соснами, які росли на віддалі 1 до 1^{1/2} м одна від одної, на висоті від 2 до 3 м на двох кілках так міцно закріплювали величезну колоду, що при дещо сильнішому порухові вона мусила впасти вниз. Від цієї колоди йшов шнур вниз до землі, де до нього живцем зі спутаними ногами прив'язували якусь малу домашню тварину, звичайно ягня або порося. Коли ведмідь, принаджений голосом тварини, хапав її, сильно шарпнувши при цьому за шнурок, то колода падала вниз і вбивала його. Можна собі легко уявити, що смерть такого заклятого ворога усього пастушого життя була святковою подією, а місцини поблизу таких пасток (прислоп – буквально "при ведмежій пастці") ставали місцями для мисливських зборів та святкувань. Було б дуже цікаво цей слід, що зовсім уйшов уваги нашого автора, простежити, наскільки це можливо, у народній традиції.

Розділ I, С. 24. Серед риб, які водяться "у потоках і ріках Гуцульщини", автор без будь-яких застережень називає також і головатицю (*Salmo Hucho*). У такій формі це речення неправильне. На Гуцульщині є чотири основні річки (Бистриця – притока Дністра, Прут, Рибниця – притока Пруту і Черемош зі своїми притоками). Так ось лосось не водиться ні в Бистриці, ні у Пруті, ні в Рибниці, а лишень у Черемоші. Його наявність у цій ріці констатував у шістдесятих роках минулого віку руський зоолог Іван Верхратський, вона являє собою дуже цікаве зоологічно-географічне явище. Лосось, як відомо, творить характерну прикмету Верхнього Дунаю та його приток у Альпах. Чим же пояснити те, що з усіх річок, які з Карпат течуть униз на північ, ця риба водиться тільки у Черемоші, тоді як у Пруті, теж притоці Дунаю, її не виявлено? Це питання, на мою думку, стоїть у тісному зв'язку з цікавим питанням про своєрідне поширення лососевих у наших водоймах і може бути тут тільки поставлене, але не розв'язане.

Розділ III. Статистика гуцулів. Дуже шкода, що наш автор залишив поза увагою давніші розвідки з цього питання, особливо зіставлення В. Поля і Я. Головацького, бо сьогодні ми опинилися перед рядом суперечностей та неясностей, для розв'язання яких потрібно нового дослідження. Проф. Шухевич знає у Галичині лише сорок кадастральних громад, заселених гуцулами, а саме 24 у Косівському, 11 у Коломийському (автор помилково називає Печеніжинським – однак такого повіту немає) і 5 у Надвірнянському повітах. Проте Поль і Головацький називають гуцульськими додатково ще 24 громади, крім поданих у проф. Шухевича. Важливо було б усе-таки звернути увагу на ці розбіжності і так чи інакше їх пояснити. Чи ті попередні дослідники помилилися і зарахували до гуцульських негуцульські громади (що, здається, подекуди дійсно могло бути), чи справді маємо справу зі зменшенням кількості та вимиранням гуцулів? Так само, як із чисельністю населених пунктів, стоїть справа і з кількістю населення. Поль нарахував 1850 року в Галичині 61104 гуцули, Головацький в 1874 році подав їхнє число 79 034; проф. Шухевич для 1880 року наводить цифру 54 049, а для 1890 – 63 265. Оскільки у деталізованих документах проф. Шухевича (I, 56-57) зменшення кількості населення за десятиліття 1880-1890 виступає лише як виняток і загалом є незначним, то стає очевидним, що розбіжності між старими та новими обрахунками виникли тільки тому, що проводились вони за відмінними принципами. На жаль, проф. Шухевич не розповів нам докладніше про той метод обрахунку, яким він послуговувався.

Друга частина, що представляє різні ремесла та трудові операції, надзвичайно багато та інструктивно ілюстрована; а втім, ілюстрації супроводжують текст усюди; У першій частині передусім варті уваги ілюстрації гуцульського костюма. Менш доцільним є розпорошення традиційного матеріалу (пісень, народних

вірувань, звичаїв і т.д.) в описах чисто технічного характеру, так, приміром, рибальських забобонів при описі рибальського знаряддя (II, 224-226), розповіді про Попадо при зображенні життя пастухів (II, 219-221), тут же і вівчарських пісень досить різноманітного змісту, який здебільшого не має нічого спільного з життям вівчарів (II, 197-205 і 217-218). Взагалі систематика та послідовність окремих частин залишає бажати дещо кращого.

Розділ IX, пункт 4 (Частина II, С. 191) описує добування "живої ватри" (тертям); на жаль, нам бракує тут ілюстрації. Опис звучить так: "Старший пастух (ватаг) застромляє в обидва кінці розколеного пагика по шматочку добре приготовленої губки. Один кінець цього пагика він припирає до одвірка стаї, інший – до колоди, яку сторчма притримує пастух. Таким чином дерев'яний патик займає горизонтальне положення. Ватаг двічі обмотує його ремнем, потім бере за один "хвіст", третій пастух береться за другий хвіст, і вони починають поперемінно тягнути; губка третя до одвірка і до другої колоди та починає тліти, доки не піде дим. Це є жива ватра. Як тільки вона покажеться, звертаються всі присутні до сходу сонця, клякають і промовляють услід за ватагом Отченаш, після чого ватаг каже: "Як допоміг ти мені, Боже, цю живу ватру розпалити, так поможи мені її згасити". Ця ватра повинна горіти ціле літо, поки отара пробуває на полонині, і не сміє погаснути; у вогнищі також постійно горить стара підкова як захисний засіб від граду. "Жива ватра", так пояснював нашому автору один пастух, "дуже добре на худобу і для людей; дичина чує її запах і не зважується нападати ні на худобу, ні на людину. Відколи люди стали розпалювати ватру тими чортовими сірниками, від того часу маємо падіж на худобу, ведмідь її роздирає, прийшли великі податки, люди зубожіли, Бог їх не благословить" (II, 191).

Третя частина майже повністю присвячена традиціоністиці, за винятком одного малого розділу (III, 69-77), де описані гуцульські музичні інструменти, і якого не завадило би помістити у другій частині. Гідний уваги тут детальний опис гуцульського весілля (С. 11-68); цілком новим є зображення звичаїв при смерті та похованні, як і різноманітні ігри при померлих, і, врешті, збірка пісень та музики, покладених на ноти проф. Філаретом Колессою. Гуцули, взагалі-то, менш охочі до співу, ніж інші русини, та й пісні їхні виконуються у більш монотонній, близькій до речитативу, манері. Найбільше місця у цій частині (С. 111-240) займає збірка гуцульських народних пісень, загалом 360 номерів. Та, незважаючи на багато безперечно цікавих номерів, ця збірка, на жаль, не є ні повною, ні якимось науково упорядкованою, ні відредагрованою відповідно з загальноприйнятими для таких публікацій принципами. Уже в самому розподілі: коломийки, співанки, жовнярські співанки та поетичні оповідання, – можна помітити відсутність якоїсь чіткої провідної думки. Коломийка – це не окремий вид пісень, а лише конкретна форма: римований дворядковий вірш, кожний рядок якого має по чотирнадцять складів з цезурою після восьмого складу, або, виразивши у цифрах, 2 (4+4 || 2+2+2), і у цій формі витримані майже всі гуцульські пісні (у нашій збірці виняток становлять лише №№ 13, 14, 16, 17 і 18, які явно не гуцульського походження), так що перша рубрика повністю фактивна, бо всі справжні гуцульські пісні (крім весільних пісень) виключно коломийки.

А що повинна означати друга рубрика – співанки? Хіба інші пісні не співанки? Так само не визначена і рубрика "Поетичні оповідання". Гуцульська поезія переважно епічна; а все те, що можна було б відшукати з ліричних пісень серед гуцулів (проф. Шухевич знайшов дуже мало), можна означити як імпорт з низин. Найцікавішим у цих народних піснях є, з одного боку, залишки давніших

опришківських пісень (у Шухевича – жовнярські співанки (I, С. 172-184) і їх варіанти (відділ 4, № 33, С. 220-222; відділ 4, № 21, 22, 23, 31, 32, 34, 35, 36, 37) та пісні про зовсім сучасні події (смерть імператриці Єлизавети) і про живих, усім відомих осіб з найближчої околиці (№ 48 про ще сьогодні живого вїта з Жаб'єго) або про інших осіб, таких як руський митрополит Сембратович (відділ 2, № 23). Надзвичайно цікаві початкові та кінцеві строфи у таких піснях, де вказуються імена авторів або ж привід до складання пісні. "Дівчата при обробці кукурудзи почали між собою говорити, як нам зложити пісню про імператрицю", – так починається пісня про смерть імператриці Єлизавети (відділ 3, № 14). "Зозуля кувала на сухому клені; Усе це щира правда, щоб я був так здоров", – щиросердно запевняє автор однієї пісні (відділ 4, № 39). "Хто так гарно зложив цю співаночку", – запитує співак у відділі 4, № 43 і відповідає: "це Анна і Палагна, яких любив Андрій" (герой пісні) (С. 234). "Хто зложив цю пісню про Дмитра (вїта в Жаб'єму)? Це Федір Химчак, бодай же він довго жив", – говорить в кінці № 48. У № 10 авторкою пісні названа сестра героя (С. 197). Ще цікавішим є закінчення № 8: "Хто зложив цю пісню про Даньчука? Це Маріка Цупцуріка, дідько би в ній ожив! Нащо вона зложила про нього таку співанку? Спересердя на Германку, яку вона заскочила з Павлом (своїм чоловіком), і спересердя на Юру, що вкрав її масло".

Доктор Іван Франко

1. Мороз М. Зв'язки Івана Франка з Австрійським народознавчим товариством. Маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича "Гуцульщина" // Записки Наукового товариства імені Шевченка.– Львів, 1992.– Т. ССХХІІІ.– С. 271-283.
2. Окрім рецензії на "Гуцульщину" В. Шухевича, в австрійському народознавчому журналі "Zeitschrift für österreichische Volkskunde" були надруковані ще такі праці Івана Франка: "Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland" ("Етнографічна експедиція на Бойківщину") та "Das älteste rutenische Volkslied" ("Найстарша українська пісня"). Усі вони перекладені і вміщені у Зібранні творів Івана Франка в 50 томах.
3. Zeitschrift für österreichische Volkskunde.– Wien, 1902.– VIII. Jahrgang.– V. Heft.– S. 199-214.
4. Листування М. Габерляндта з І. Франком розглянув М. Мороз у вищезгаданій статті "Зв'язки Івана Франка з Австрійським народознавчим товариством. Маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича "Гуцульщина".
5. Piger Franz P. Zur Pflege der Volkskunde in Österreich // Zeitschrift für österreichische Volkskunde.– Wien u. Prag, 1896.– II. Jahrgang.– S. 85-92.
6. Згадаємо, для прикладу, навіть самі назви наукових праць та серійних видань: "Матеріали до українсько-руської етнології", "Історія України-Руси" М. Грушевського, "Огляд українсько-руської народної поезії" Ф. Колесси та ін.
7. Гнатюк В. Українська народна словесність.– Відень, 1916.
8. Гуцульщина. Написав проф. Володимир Шухевич.– Верховина, 1997.
9. І. Франко називає рік, у якому О. Барвінський подав на розгляд п'ятих загальних зборів Товариства імені Шевченка у Львові лише проект зміни статуту товариства. Реорганізація Товариства імені Шевченка у Наукове товариство імені Шевченка з відповідними змінами у його статуті та програмі

діяльності була остаточно затверджена у 1892 р. на шостих загальних зборах товариства.

10. Низка зазначених тут матеріалів ("обряди церковні") дійсно увійшла до четвертої частини "Гуцульщини", інші, зокрема "гуцульська космогонія та демонологія", "збірка традицій і казок" – згодом були вміщені у п'ятій частині праці. Наприкінці цієї частини В. Шухевич подав також словничок незрозумілих слів з поясненнями, який в оригіналі рецензії був помилково названий "словник юридичних виразів".– *A.B.*

Andriy VOVCHAK
"HUTSULSTCHYNA" OF VOLODYMYR SHUKHEVYCH
IN THE ESTIMATION OF IVAN FRANKO

The author presents the analysis of a little known I. Franko's critique of the work of V. Shukhevytch "Hutsulstchyna", printed in the Austrian periodical "Zeitschrift für österreichische Volkskunde" (1902), which until recently, has been beyond the attention of researchers. Accents are made on the connections of I. Franko with "Verein für österreichische Volkskunde" (Vienna), on the interest of Austrian ethnographers to Ukrainian traditional culture, to the peculiarities and innovations of the scientific methodology of Franco as an ethnographer.

The Ukrainian translation of the critique made by the author of the article is presented with amendments and corrections of mistakes of the previous translation printed in 1992.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.98